

Сергій Шебеліст

ОЛЕСЬ УЛЬЯНЕНКО: ПОРТРЕТ З НАТУРИ І БЕЗ ЦЕНЗУРИ

Рецензія на книгу: Ульяненко О. Без цензури:
інтерв'ю / Олесь Ульяненко. – К.: Махаон-Україна, 2011. – 376 с.

*“Людина, що тисне, – згорає,
але то благословенний вогонь”.*

За сорок вісім років земного життя письменник Олесь Ульяненко (1962–2010) залишив по собі чималу літературну спадщину: понад двадцять романів, у яких писав про питання, які не давали спокою його душі й виривалися назовні у вигляді справді вистражданих творів. Натомість у численних інтерв'ю автор неохоче розповідав журналістам про особисте, про що часто шкодували його співрозмовники і колеги, адже на основі самої біографії Олеся можна було створити запаморочливий детективно-пригодницький трилер. Бурхлива хорольська юність, навчання в Лубенському медучилищі, втеча з дому, мандри на Далекий Схід, Миколаївська “морехідка”, служба в Афганістані, панкування в середовищі богомного Ленінграда, участь у боротьбі за незалежність України, без-

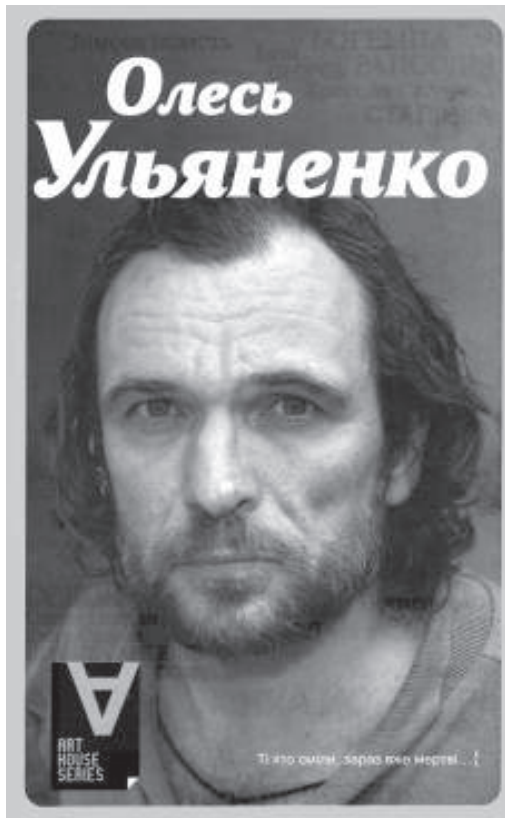
домне й голодне поневіряння в Києві, несподіване для багатьох здобуття єдиної за всю історію Малої Державної премії України імені Тараса Шевченка, анафема від православної церкви Московського патріархату за роман “Знак Саваофа”, несправджені мрії про кіно, тавро першого офіційно забороненого письменника-“порнографа”, судовий процес із Національною експертною комісією з питань захисту суспільної моралі (т. зв. “Нацкоммором”), фактична перемога у виснажливому процесі, близькі перспективи виходу на міжнародну арену та врешті – смерть за не зовсім з'ясованих обставин... Одним словом, захопливих сюжетів вистачало.

Напевно, тому близький друг письменника, критик Михайло Бриних якось жартома запропонував Олесеві: “Улян, ти напиши про себе

книжку, усі 10 томів вийдуть і переплунуть усе те, що ти понаписував” (с. 112). Також подібні ідеї висував інший колега по перу – Андрій Курков, який, говорячи про популяризацію української літератури за кордоном, наголошував: “Ульяненко треба продавати як людину з біографією” (с. 127). На всі ці намовляння Олесь відповідав у властивому для нього стилі: “Мабуть, можна мене й за саму автобіографію продати – це раз. Але, власне, можна і за тексти продати – це два. Можна все скопом продати... Я не проти продатися, та поки що не дуже купують” (с. 128). Письменник чітко для себе розмежував приватне життя і книжки, порівнюючи їх із “дружбою” кішки й собаки, проте інтерес до його постаті не вгавав, а після смерті взагалі отримав новий імпульс зацікавленості. Утворений вакуум знань спробували заповнити друзі літератора, які зібрали, впорядкували і видали збірку “Без цензури”, куди ввійшли понад сорок інтерв’ю з Олесем Ульяненком.

Ініціатор проекту – режисер Мирослав Слабошпицький, для котрого вихід цієї книжки став справою честі: “Його (Ульяненка. – С. III.) приклад мене обнадіював. Я вважав, що можна жити так. Адже він, якоюсь мірою, праведно жив. Праведник. Не в тому розумінні, що не пив горілки чи не мав сексуальних стосунків із жінками. А саме в тому, що чесно ставився до свого дару, був у цьому плані достатньо безкомпромісний і, несучи його, попри все, не зсучувався й не продавався. Я дуже сподівався побачити його нагороди за життя. Але раптом його не стало. Мене це страшенно вкурвило, яка несправедливість. Із цього і з’явився задум книжки його інтерв’ю, які він давав від 1994-го до 2010-го. У результаті вийшло щось на кшталт роману. Людина говорить упродовж 16 років. Вона змінюється, а через неї відчуваєш і метаморфози країни” (Український тиждень. – 2011. – 19–25 серпня. – № 34). Читач книжки навряд чи знайде в ній “справжню біографію” чи “розгадку таємниці таланту” Ульяненка, проте це видання, безумовно, дозволяє глибше зрозуміти світоглядні позиції письменника і його творчу мотивацію.

Скажімо, критики часто “звинувачували” Олесь в надмірній демонстрації насильства, естетизації зла і натуралістичних описах усіляких збочень, тим самим навішуючи на літератора ярлик “чорнушника” і “порнографа”. Так, справді, в його романах чимало жорсткого реалізму та суспільних патологій, але було би великим спрощенням стверджувати, що митець “смакує” потворність, пропагує розтління чи, взагалі, сам потихеньку “маніячить” у перервах між писанням творів. Тут швидше йдеться про особливий художній прийом, коли зло відтіняє добро: “Тонеску висунув таку тезу: щоб показати жах, треба показати його втричі більшим, щоб люди відчули – це страшно. У моїх творах не чорнуха, а картинка сучасності” (с. 193). По суті, Ульяненко займався “доведенням від супротивного”, застерігаючи, як не треба жити, і демонструючи, що може трапитися з людиною, яка живе без Бога в душі: “Розбожнене життя – затаєний символ тваринної підсвідомості – мало хто визнає за

животіння: не перед громадою, а перед собою” (с. 14). Цьому питанню присвячені майже всі його романи, вже самі назви яких – “Знак Савоафа”, “Дофін Сатани”, “Квіти Содому”, “Ангели помсти”, “Пророк” – мають релігійний підтекст, а в багатьох інтерв’ю митця регулярно і не для красного слівця звучить апеляція до Всевишнього, який присутній у творах, “але так тонко, як повітря навколо нас” (с. 194). Навряд чи автор справжньої “чорнухи” переймався би такими високими матеріями.

Узагалі, писання було для Ульяненка сакральним і містичним процесом, під час якого життя підкидало йому нові вражаючі сюжети та образи. Найчастіше його героями ставали мешканці суспільного дна, кримінальники та представники звироднілої “еліти”. Вивіши на орбіту маргіналів, письменник започаткував цілу проблемно-тематичну нішу в українській літературі, адже до того писати про таке і так було якось не заведено. Хвиля жорстких урбаністичних романів з’явилася вже після проривного успіху “Сталінки”, відзначеної з подачі Павла Загребельного Малою Шевченківською

премією (1997). Завдяки цьому роману, опублікованому в часописі “Сучасність”, Ульяненко – патлатий і в порваних джинсах – увійшов у велику літературу та водночас нажив собі ворогів: “У братів по перу отрута з іклів капала, жовч бризкала, піна бушувала” (с. 23). Старші колеги зі Спілки письменників узагалі пішли до Президента Кучми, аби переконати його, що він, мовляв, “неправильно премію дав”, а ново-спеченого лауреата намовляли відмовитися від відзнаки, “зганьбленої” недостойними митцями (власне, вся “ганьбність” полягала в тому, що “Шевченківка” – вкупі з деякими статусними привілеями – не дісталася котромусь із її завязятих критиків).

Одесь, як, до речі, й Леонід Кучма, не піддався на ці вмовляння, саркастично порадивши “доброзичливцям” самим спочатку відмовитися від премій, квартир і дач, отриманих від нелюбої тоталітарної влади, та спробувати віддати його борги: “Власне, я від “избытка популярности” ніколи не потерпав, потерпав тільки від “избытка денег” (усміхається)” (с. 125). Визнання заслуг літератора на найвищому державному рівні не лише відкрило перед ним нові творчі перспективи, але й допомогло у вирішенні побутових проблем: “Звичайно, та премія багато змінила. В мене по-іншому пішло життя. До того я був просто “киевским писателем”, а тоді став більш-менш відомий у провінції. Більше ворогів з’явилося, але кожна нормальна людина повинна мати ворогів, це закон. Зрештою, завдяки їй я квартиру отримав: якби не премія, я б її не отримав ніколи. Просто смішно було дивитися: мені роками не давали ту квартиру, а тут ніби “Сим-сим, откройся!” – двері відчинялися одні за одними, ні черги, ні жодних перепон. Я дивлюся: “Ну-у, Ульяненко, окстись” (сміється)” (с. 129). Але навіть дещо облаштувавши побут, письменник жив досить аскетично і “геть не шикарно”, заробляючи на хліб виключно літературною працею, як відомо, не надто прибутковою в Україні.

Коли ж вибухнув скандал довкола “арештованого” роману “Жінка його мрії” (2009), який до заборони “Нацкоммором” добре продавався, це стало справжнім ударом для Ульяненка, бо його фактично позбавили засобів до існування. Книжку вилучили з магазинів із формулюванням експерта Варвари Ковальської, що вже стало класичним: “Художня майстерність, мовна виразність автора може сприяти спону-

канню негідних інстинктів у читача, що дає підстави визнати їх порнографічними” (с. 316). Ще менш прихильно оцінив роман академічний літературознавець Микола Сулима: “Письменник силкується “оживити” розповідь пікантними сценами, але й вони відгонять дрімучим натуралізмом, тобто виявляються “перетрушеною нафталіном банальністю”, бо написані без найменшого натяку на майстерність. <...> Роздута навколо роману О. Ульяненка шумиха свідчить про несмак тих, хто його захищає. Дивують також розмови про свободу творчості, яку хтось хоче задушити. Замість того, щоб чесно сказати авторові “Жінки його мрії” про його творчу поразку, з нього роблять героя, готового просити політичного притулку в Німеччині” (с. 322–323). Таким чином, Оесь Ульяненко став першим у незалежній Україні офіційно забороненим письменником, причому класиком, який був змушений доводити право на свободу творчості (не лише своє) в суді й розплачуватись за це лікуванням від нервового виснаження. Однак у підсумку митець вийшов із суперечки переможцем: роман “реабілітували”, невдовзі перевидали в іншому видавництві, а сумнозвісна Комісія з питань захисту суспільної моралі на решті перестала “займатися літературою”. Загалом темі судової тяганини у збірці “Без цензури” присвячено близько двадцяти інтерв’ю, хоч не менш пізнавальним є розділ “Додаткові матеріали”, куди ввійшли копії експертних висновків, позовних заяв, клопотань, заперечень, колективних звернень українських письменників і членів Російського ПЕН-центру на захист Ульяненка, а також подячні листи зарубіжних славістів, які отримали в бібліотеки добірку Олесеєвих книжок (можна лише пошкодувати, що міжнародна кар’єра літератора, зокрема вихід чеськомовних перекладів, починається лише тепер, коли його з нами немає).

За те, щоб бути почутим і зрозумілим, автор дорого заплатив іще за життя. Під час однієї розмови він зауважив: “Я проти того, щоб себе жаліти і плакати, який, мовляв, я нещасний, ніхто мене не любить. Ти вибрав це – і значить, все, іди. Назад повернення немає” (с. 55). Безліч подібних містких і по-ульяненківськи влучних фраз розкидані по всій збірці інтерв’ю і, здається, що з таких ось цитат-пазлів кожен її читач зможе скласти портрет “свого” Олесея Ульяненка – з натури і без цензури.